

Sipos Emese

A gyógyszerészeti szaknyelv alakulása a gyógyszerkészítéstan tükrében

A mai magyar gyógyszerészeti szaknyelv kialakulása egy időben történik a gyógyszerárak és ezek tevékenységét szabályozó gyógyszerkönyvek megjelenésével.

A gyógyszerészszakma megjelenése természetesen sokkal régebbi időre nyúlik vissza, mint a *patika*, *patikárius* szavak első írásos feljegyzései, ezeknek a rég használatos elnevezéseknek a legkorábbi előfordulásait erdélyi keletkezésű levéltári anyagokban, a Szabó T. Attila által gyűjtött és szerkesztett Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár kötetében találjuk meg. A *patikárius*, *patikárus* szavak első írásos említése 1570-ből, Kolozsvár város törvénykezési jegyzőkönyvéből származik.

A *patikárius* szót később jelzői szerepben is használták. Több erdélyi nemesi család irattárában találunk utalást erre. Így 1746-ban a Kornis család levéltári anyagában a „patikárius Schwarz uram”, 1784-ben a Suky családnál „Patikarius Mauks Tobias”, 1831-ben a makfalvi Dósa család levéltárában a „Patikarius Roth Károly Urnak” bejegyzés olvasható.

A *patika* szavunk legelőször 1656-ban jelenik meg ugyancsak egy erdélyi írásos emléken Teleki Jánosné Teleki Mihályhoz írt levelében: „Nekem küldj, ha lehet a patikából, vagy a doctorukból egy kevés fenyőmag olajat...”

Ebben az időben a gyógyszer megnevezésére rendszerint a *patikaszerszám* szót használták, amelynek első írásos előfordulása egy 1588. évi keltezésű, kolozsvári számadáskönyvben egy későbbi, 1650-ből származó beírás: „Mivel az patika szerszámok készőn [!] készülhetek el, a postának varakodnj kellett”. A *patikaorvosság* kifejezés csak 1720-ban a Háromszéki oklevélszójegyzékben jelenik meg.

Az említett példák azt mutatják, hogy ezekben az időkben egyáltalán nem használták a *gyógyszertár*, a *gyógyszerész* szavakat, különösen összetételekben. Ezek megjelenése jóval későbbi, így például *gyógyszerárus* szavunk a dési levéltárban egy 1850-ből származó feljegyzésben fordul elő először (Péter H. 2002, Szabó T. 1984).

Magyarországon a XVI. és a XVII. század egymást követő háborúi miatt az egészségügy szabályozására csak az 1723-

ban kinevezett Helytartótanács Egészségügyi Bizottságának megszervezése (1739) után kerülhetett sor. Ezért ezt megelőzően Magyarországon hivatalos gyógyszerkönyvről – amely a gyógyszerek összetételét, készítését, eltartását előírta volna – nem beszélhetünk, noha a gyógyszerek elkészítésének egységesítése érdekében már a XVII. században használták a Pharmacopoea Augustanát (1644).

Az önálló Magyar gyógyszerkönyv gondolata már a XVIII. század közepén felvetődött, de szerkesztésére csak az első felelős magyar minisztérium tett lépéseket 1848-ban. Ez a terv azonban akkor még nem valósulhatott meg. A kiegyezéskor, tehát az 1867-ben alakult felelős magyar minisztérium 1868. április 9-én, illetve június 14-én kelt rendeleteivel létrehozta az Országos Közegészségi Tanácsot, amelynek alapszabálya sürgős feladatává tette a Magyar gyógyszerkönyv kidolgozását.

A Magyar gyógyszerkönyv – Pharmacopoea Hungarica – első kiadása 1871-ben jelent meg, két nyelven: egyik oldalán magyar, a másik oldalán latin nyelvű szöveggel. Ezzel szemben az 1909-es harmadik kiadású Magyar gyógyszerkönyv már folyamatos magyar szöveggel íródott.

A magyar gyógyszerészeti szaknyelv fejlődéséhez jelentősen hozzájárult Kazay Endre 1900-ban megjelent Gyógyszerészeti lexicon („Az összes gyógyszerészeti tudományok encyklopédiája”). Ebben a gyógyszerformák leírása nagyon hasonlít az előbb említett, harmadik kiadású Magyar gyógyszerkönyvben található leírásokhoz.

A gyógyszerészeti szakirodalomban jelentős helyet foglalnak el továbbá Kedvessy György Gyógyszertechnológia című (1960), valamint a Rácz István–Selmeczi Béla Gyógyszertechnológia című (2001) egyetemi tankönyvei.

Az alábbiakban, három olyan galenusi készítmény, illetve gyógyszerforma példáját ragadom ki a fent említett gyógyszerkönyvekből és szakkönyvekből, amelyek megnevezésén, összetételén és esetleg előállítási módszerén keresztül nyomon követhető gyógyszerészeti szaknyelvünk fejlődési tendenciája napjainkig.

1. Egyszerű szirup összetétele és előállítása:

- Az első Magyar gyógyszerkönyv szerint: „Syrupus simplex – Egyszerű szörp: Végy: Czukorport kétszáznegyven grammot 240, Lepárolt vizet négy száz grammot 400. Hagyd a vízfürdön a czukor feloldásáig gyakori kavarás közben, azután szűrj át gyapjuszöveten” (1871).
- A harmadik Magyar gyógyszerkönyv szerint: „Syrupus simplex – Egyszerű szirup: Végy: darabos cukrot hatszázhuszonöt grammot 625, oldjad lepárolt vízben háromszázhetvenöt grammal 375, az oldatot forrald fel s szűrj meg lepárolt vízzel kimosott és megszáritott redős szűrőpapíron” (1909).
- Kazay-lexikon szerint: „Syrupus sacchari, egyszerű szörp, a magy. I. és II. gykv. szerint 240 gr. czukornak 400 gr. lepárolt vízben való vízfürdön eszközölt oldása által állittatik elő, mindazonáltal a felfőzést s flanelon való átszűrést soha nem szabad mellőzni, mert az anélkül is hig syrup az el nem pusztított erjesztő bacteriumok behatására könnyen megromlik s czafatos lesz. Eme előírás helyett czélszerűbb a következő töményebb, tartós syrubból a vényekre irt mennyiséghez arányitva kevesebbet lemerni: Rp. Sacchari albi gr. 3000, Aquae dest. gr. 2500. Coque ad remanent 5000. Per »flanel«-un colla et serva. A pharmacopoea intézkedése azon alapszik, hogy a hosszas forralás alkalmával a czukor egyrésze invertté alakul át, míg a hideg uton készült szörp invertczukor tartalma maximum 10%. A gyógyszerkönyvnek megfelelő arányban nem romlandó szörpöt ugy lehetne készíteni, hogy raffinade helyett melisczukrot alkalmazunk s azt 80°-nál megszáritva sterilisált vízben enyhe hőnél oldjuk” (Kazay 1900).
- Kedvessy szerint: „Sirupus simplex – Egyszerű szirup: színtelen vagy halványsárga színű, tiszta, szagtalan szirup. A szirupnak a készítéshez felhasznált, cukor színezettségétől függő és az előállítások végbemenő esetleges karamelizálódásból eredő színezettségét a Gyógyszerkönyv színmérték-oldattal jellemzi. Kb. 63% cukort tartalmaz. Vízzel, valamint egyenlő mennyiségű 90%-os szeszszel zavarosodás nélkül elegyedik. Növelve a folyadék etanoltartalmát, a cukor kicsapódik. Készítés. Az előállítás során szacharózt forró vízben oldunk, a szirupot forralással derítjük, s végül kiforralt és lehűtött vízzel kiegészítjük, majd a langyos szirupot megsűrjük. Tartósításra alkalmas a szorbinsav” (Kedvessy 1960).
- Rác István és Selmeczi Béla szerint: „Sirupus simplex – Egyszerű szirup (Ph.Hg.VII.): Színtelen vagy halványsárga színű, tiszta, szagtalan szirup. A készítmény cukortartalma kb. 63%. Készítés. A forró vízben először a szorbinsavat, majd a szacharózt oldjuk, a szirupot forralással derítjük, végül kiegészítjük desztillált vízzel és a lehűlt szirupot üvegszűrőn megsűrjük” (Rác–Selmeczi 2001).

2. Tinktúrák előállítása:

- Az első Magyar gyógyszerkönyv szerint: „Tincturae – Festvények: A festvények, mennyire lehetséges, mindig ugyanazon és egyenlő töménységgel birjanak; azok készítésénél az ismeretes általános szabályokon kívül a következőkre

kell pontosan ügyelni: 1. A szűrlézett festvény meghatározott súlya mindig szorgosan megtartandó...” (1871).

- A harmadik Magyar gyógyszerkönyv szerint: „Tincturae – Festvények: A festvények növényi vagy állati drógokból készített híg kivonatok. Az erős hatású festvények 1 súlyrész drógból 10 súlyrész kivonó-folyadékkal a percolatio szabályai szerint, egyéb festvénynek pedig 1 súlyrész drógból 5 súlyrész kivonó-folyadékkal az áztatás szabályai szerint készülnek” (1909).
- A Kazay-lexikon szerint: „Tinctura, essentia, festvény, a galenicus gyógykészítményeknek ama alakja, mely növényi, állati anyagoknak borszeszben vagy annak keverékeiben való pállítása, s azzal való kivonása által állittatik elő. A tincturák azonban anyaguk szerint annyira elütők egymástól, hogy egy szabály alá nem foglalhatók s sokszor csupán folyékony halmazállapotukban egyeznek meg egymással” (Kazay 1900).
- Kedvessy szerint: „Tinktúrák – Tincturae: A tinktúrák növényi vagy állati drogokból készített, szeszes vagy éteres-szeszes híg kivonatok. Száritási maradékuk általában 1–10%. Míg régebben különböző állati eredetű drogokból is készítették tinktúrákat, ma csaknem kizárólag növényi drogokat használnak fel e célra. A brüsszeli egyezmény értelmében vegyi anyagok (pl. jód) szeszes oldata nem nevezhető tinktúrának. A tinktúrák szaga és íze a készítéshez felhasznált drogra, ill. drogokra jellemző. A tinktúra elnevezés a latin tingo (= festeni) igéből származik, s kifejezi, hogy e készítmények a drogokból kivont színanyagok folytán színesek. Erre utal a régies festvény elnevezés is” (Kedvessy 1960).
- Rác István és Selmeczi Béla szerint: „Tinktúrák: A tinktúrák növényi (esetleg állati) drogokból készített alkoholos vagy éteres-alkoholos híg kivonatok, melyeknek színe, szaga és íze a felhasznált drogra és a kivonófolyadékra jellemző. A tinktúra elnevezés a latin tingo (= festeni) igéből származik, ami kifejezi, hogy a készítmények a drogokból kivont színanyagok folytán színesek. Erre utal a régies festvény elnevezés is” (Rác–Selmeczi 2001).

3. Egyszerű kenőcs összetétele és előállítása:

- Az első Magyar gyógyszerkönyv szerint: „Unguentum simplex – Egyszerű ír: Végy disznózsirt száz grammot 100, fehér viaszt huszonöt grammot 25. Igen gyöngye hőnél megolvastva szűrj át és folytonos kavarás közben hagyd kihűlni” (1871).
- A harmadik Magyar gyógyszerkönyv szerint: „Unguentum simplex – Egyszerű kenőcs: végy fehér viaszt ötven grammot 50. Olvaszd meg vízfürdön s tégy hozzá megolvastott vaselint ötven grammot 50 és disznózsirt százötven grammot 150. Keverd a kenőcsöt kihülésig” (1909).
- A Kazay-lexikon szerint: „Unguentum simplex – egyszerű ír. a magy. II. gykv. szerint: Rp. Axungiae porci 100, Cerae albae 25. Lenissime liquata et colata refrigerent sub agitatione continua. Közönbös bevonó és vívőszer, alapanyagul használható bármily kenőcshöz” (Kazay 1900).
- Kedvessy szerint: „Az egyszerű kenőcs (unguentum simplex) lanalkolt (lanalcolum), cetilalkoholt és fehér vazelint

tartalmaz. Az alotórészeket vízfürdőn megolvasztjuk és az olvadékot kihűlésig keverjük. Másnap a kenőcsöt homogénezáljuk” (Kedvessy 1960).

- Rácz István és Selmeczi Béla szerint: „Ung. simplex-Egyszerű kenőcs: Lanalcoholum 60,00 g, Alcoholum cetylstearyllicum 30,00 g, Vaselinum album ophtalmicum 120,00 g, Vaselinum album 790,00 g” (Rácz–Selmeczi 2001).

2005-ben jelent meg a nyolcadik kiadású Magyar gyógyszerkönyv, amelyet az Európai gyógyszerkönyv szellemében szerkesztettek meg, de ahogy az előszavában leszögezi: „mindenképpen őrizni, ápolni, fejleszteni és használatában erősíteni kívánja a több mint másfél évszázad alatt kialakult és folyamatosan csiszolódott magyar gyógyszerkönyvi szaknyelvet, amely a kémia, biológia, mikrobiológia, botanika, gyógyszer technológia, matematika, fizika és egyéb tudományágak szaknyelvének elemeit egyaránt felhasználja, s így hozzá is járul e tudományágak szaknyelvének fejlődéséhez és egységesüléséhez”.

Ebben a gyógyszerkönyvben már nem találjuk meg a „hagyományosnak” számító galenusi készítményeket (sirupus simplex vagy unguentum simplex), amely talán azzal a jelenséggel magyarázható, hogy igen nagy mértékben csökkent a magisztrális, gyógyszer tárban elkészíthető készítmények száma.

De a *tinktúrák* cikkely megőrizte „jelenlétét” a nyolcadik kiadású Magyar gyógyszerkönyvben: „Tincturae – Tinktúrák.

Definíció: A tinktúrák folyékony készítmények, amelyeket növényi drogból vagy állati eredetű anyagból, általában tízszeres vagy ötszörös mennyiségű kivonó folyadék alkalmazásával végzett kivonással nyernek” (2003).

Végzőként elmondhatjuk, hogy amíg a XX. század elején a magyar gyógyszerészeti szaknyelv fejlődését a latin nyelv és az abból történő fordítás határozta meg, a XXI. század elején az Európában domináló angol, francia és német szaknyelvből való fordítás hatását érzékelhetjük.

IRODALOM

Kazay Endre 1900. *Gyógyszerész lexicon*. Kiadta Molnár Mihály. Nagybánya.

Kedvessy György 1960. *Gyógyszer technológia*. Medicina Könyvkiadó, Budapest.

Péter H. Mária 2002. *Az erdélyi gyógyszerészet magyar vonatkozásai*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.

Pharmacopoea Hungarica – Magyar gyógyszerkönyv. 1. kiadás. Budapest, 1871.

Pharmacopoea Hungarica – Magyar gyógyszerkönyv. 3. kiadás. Budapest, 1909.

Pharmacopoea Hungarica – Magyar Gyógyszerkönyv. 8. kiadás, I. kötet. Medicina Könyvkiadó, Budapest, 2003.

Rácz István–Selmeczi Béla 2001. *Gyógyszer technológia*. 4. átdolgozott kiadás. Medicina Könyvkiadó, Budapest.

Szabó T. Attila 1984. *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*. IV. kötet. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

ANYANYELVI VÉDŐOLTÁSOK

(Részlet)

A kezelési módok dolgában hasznos útmutatást nyújt az orvosi tudomány, amikor himlő, paralízis és más nyomorúságok megelőzése végett vakcinációt alkalmaz. Naponta kidoboltatva, kötelezővé kell tennünk az anyanyelv védőoltásait: példának okáért két fiola Petőfi a szabadság szeretetének koronaerébe, tíz köbcenti Tóth Árpád jelzősorvadás ellen, az egyenes tartás védelméről nem is szólva. Mens sana... Ép testben ép nyelv. Junius Juvenalis prókátor urunk nem haragszik meg, ha tornatermekbe költözött mondását imígyen módosítjuk, helyét keresvén a lélek zugaiban is. Azért vagyunk a világon, hogy a szavainknak valahol helyet teremtsünk benne.

Sütő András: Engedjétek hozzám jönni a szavakat (1977)